

2024-yil. 1-son

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

Til va adabiyot.uz

«Til va adabiyot – Преподавание языка и литературы – Language and literature teaching» (e-mail:tilvaadabiyotuz@gmail.com)https://oak.uz/pages/4802

**2024-YIL - «YOSHLAR VA BIZNESNI
QO'LLAB-QUVVATLASH YILI»**

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

Til va adabiyot.uz

M U N D A R I J A

TADQIQOT

Bosh muharrir

Bahodir JOVLIYEV

Tahrir hay'ati:

Dilshod Kenjayev
Nizomiddin Mahmudov
Yorqinjon Odilov
Jabbor Eshonqulov
Baxtiyor Daniyarov
Abdurahim Nosirov
To'liqin Saydaliyev
Barno Buranova
Zulxumor Mirzayeva
Qozoqboy Yo'ldoshev
Salima Jumayeva
Qayum Baymirov
Manzar Abdulxayrov
Alijon Safarov
Madina Nuriddinova
Latifa Xudayqulova
Barno Kadirova
Nargiza Mirzayeva
Guli Shukurova
To'maris Butunbayeva
Ramziddin Abdusatorov
Okila Turakulova
Yuldosh Raxmatov
Ramziddin Abdusatorov
Feruza Manukyan

Axborot hamkorimiz:

Muharrirlar:

Lutfullo JO'RAYEV
Bibimaryam RAHMONOVA
Oydin SHUXRATOVA

Sahifalovchi:

Mahliyo ABDUQODIROVA

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri
Matbuotchilar ko'chasi 32-uy.
Telefon: (98) 121-74-16,
(71) 233-03-10, (71) 233-03-45,
(71) 233-03-67.
e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com

Bahodir Jovliyev. "O'quvchilarimiz intellektual salohiyatda hech bir mamlakat yoshlaridan qolishmaydi!....."	3
Olimjon Ahmadov. Buxoro jadidlarining ta'lim-tarbiya tizimini rivojlantirishdagi adabiy va publitsistik asarlarida pedagogik fikrlar va lingvopoetikasi.....	7
Sarvar Mo'minov. Raqamli ta'lim resurslarini ishlab chiqish va ta'lim tarbiya jarayonida foydalanish metodlari emis tillarida paremiologik birliklarning muqobilik darajasi.....	11
Dilnoz Ollaberganova. Malala Yusufzoyning "Men Malalaman" asarida qizlar maktabi va ularning ta'lim jarayoni.....	14
Nilufar Yakubova. Xorazm arxiv hujjatlarining o'rganilish tarixi.....	15
Matluba Axmedova. O'smir yoshdagi o'quvchilarni milliy qadriyatlar vositasida badiiy-estetik rivojlantirishning pedagogik shakl, usul va metodlari.....	18
Dilfuza Abdullaeva. Zamonaviy dunyoda rus tilini o'qitishda masofaviy ta'limning ahamiyati.....	20
Azimjon Raxmonov. Al-Farg'oniyning «Usturlob yasash haqida kitob»ining Britaniya muzeyida saqlanayotgan "OR 5479" raqamli qo'lyozma nusxasi.....	22
Dilso'z Abdurasulova. Ergonomlarning tadqiqiga doir.....	26
Gulnoza Djurakulova. Ma'lumot beruvchi nutq o'ziga xosligi.....	29
Ma'mura Muradova. Xulq-atvor genetikasi – kecha, bugun va kelajak.....	31
Zoxidjon Narziyev. Ta'lim muassasasida inson resurslarini boshqarish modellar.....	33
Saodat Rasulova. Alisher Navoiy va sun'iy intellekt.....	37
Mohidil Abdullayeva. No'monjon Mo'ydinovning "G'uborli gullar" asarida detallar funksiyasi.....	39
Shoxista Qarshiyeva. Ingliz tilida diskurs tushunchasining nazariy asoslari.....	42
Shohsanam Yigitaliyeva. Dunyoning lingvistik va konseptual manzaralari.....	44
Shaxlo Sattorova. Androgogik yondashuv asosida talabalarning milliy tarbiyaga xos fazilatlarini shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari.....	46
Shohida Karamova. Mustaqillik davri o'zbek she'riyatida badiiylikning asosimezonlari.....	48
Aziza Qobilova. Talabalarning innovatsion kompetentlik sifatlarini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari.....	50
Sanjar Mavlyanov. O'zbek tili diplomatik terminlarining yasalish qoliplari.....	52
Shohista Mahmudova. Badiiy asardagi ijodkor obrazini biografik talqin etish.....	57
Dilshoda Xaqqulova. Adabiyotshunos olim Hamdam Abdullayevning biografik ma'lumotlarni tadqiq etishdagi izlanishlari.....	60
Elyor Imomov. Penetration of professional lexemes into common language.....	63
Sug'diyona Otamirzayeva. Incorporating authentic materials in legal english classes.....	65
Madina Begizova. Intensification of reading skills of intermediate efl learners.....	68
Nargis Inagamova. Improving the teaching of economic terms with the help of information technologies.....	70
Shakhlo Saliyeva. Standard ways of forming occasionalisms.....	72
Moxizar Mamadaliyeva. Linguistic characteristics of lexical units related to tourism in english and uzbek.....	74

Gulchekhra Abdullaeva. The main directions in the methodology of teaching russian to undergraduate students.....	77
Dildoraxon Babaxanova. Categories of literary text.....	81
Алла Ткаченко. Факторы изображения личности Алишера Навои в романе Айбека «Навои» и в повести л. г. бать «сад жизни» gla.....	84
Шавкат Нишанов. Роль международных исследований, таких, как PISA, TIMSS и PIRLS, в повышении качества системы образования.....	90
Виктория Гудзина. Многовекторность семантики категории «счастье» в разных культурах.....	92
Нилуфар Широнова. По поводу лексической градуонимии в английском языке.....	94
Нигора Юсупова. Система формирования творческой личности в процессе преподавания.....	96
Д.У.Хашимова. О семном (компонентном) анализе лакун в русском языке.....	97
Салим Дониёров. Тенденция повышения корреляции между развитием технологий в медиа и ростом эффективности работы СМИ.....	102

TAHLIL

Munira Xudoyorova. Fanoni anglash.....	106
Sherzod Usmonov. Lirik psixologizm va ijtimoiy motivlar uyg'unligi.....	108
Rayxon Jumanazarova. Nodira Afoqova she'rlarida badiiy-tasviriy vositalarning qo'llanilishi.....	110
Muhabbat Jo'rayeva. Abdulla Oripov ijodida nafs ko'rinishlarining talqini.....	112
Shohsanam Begimqulova. Ibn Sino "Devon" idagi mumtoz she'riy janrlar.....	114
Moxira Sadullayeva. Nasrda ijodkorning badiiy psixologik mahorati masalasi bo'yicha ba'zi mulohazalar.....	116
Farrux Sattarov. Amerika adibi Mark Tvenning "Geklberri Finning boshidan kechirganlari" asaridagi qahramonlarning o'zbek bolalar adabiyoti rivojiga ta'siri.....	120
Shamsiya Egamberdiyeva. O'zbek va turk allalarida ona ruhiyatining qabariq tasvirlari.....	125

PEDAGOGIKA

Surayyo Arzikulova. Kredit-modul tizimi sharoitida talabalarning o'z-o'zini personallashtirish jarayonini tashkil etishning pedagogik muammolari.....	128

METODIK TAVSIYA

Dilafro'z Rahmonova. Maktabgacha yoshdagi bolalarda oila qadriyatini shakllantirish texnologiyalari.....	132
G. A. G'aniyeva, M.I.Toshpulatova. Boshlang'ich ta'lim o'quvchilarining funksional savodxonligini rivojlantirish (Xalqaro baholash dasturi TIMSS misolida).....	135
Aziza Axmedova, Malika G'afurova. Pedagogikaning dolzarb masalalari yechimi haqida.....	139

TILSHUNOSLIK

Feruz Rajabov. O'zbek tilida omonim qo'shimchalar (affixsal omonimiya) ning o'rganilishi va tasnifi.....	141
Sevara Bozorova. Tinish belgilariga amerika va ingliz tilshunoslarining yondashuvlari.....	143
Firuz Safarov. O'zbek adabiy tilida II shaxs ma'nosini bildiruvchi vositalar ma'nodoshligi.....	145
Munira To'ychiyeva. O'zbek va ispan tillarida metaforalarning leksik va semantik xususiyatlari.....	148
Dilzodaxon Saydaliyeva. Tilshunoslikda tilni sistemaviy asosda o'rganish masalalari.....	150
Shahzoda Sobirova. Alisher Navoiyning "Hayrat-ul abror" asarida qo'llangan tasviriy ifoda va badiiy o'xshatmalarning lisoniy tahlili.....	152
Matluba Ahmedova. O'quv lug'atlarini yaratish zarurati va taraqqiyoti.....	154
Taxmina Quziyeva. Ingliz, rus va o'zbek tillariga oid abbreviaturalarning sohalarda qo'llanilishi (ta'lim sohasi misolida).....	158
Qahramon Sobirov. Personajlar nutqida metonimiya.....	161

MULOHAZA

Alijon Safarov. Tatar ziyolisining e'tiborini tortgan "Sadoi Turkiston".....	164

KICHIK TADQIQOT

Xolisxon Akbarova. Asqad Muxtor ijodiyotining o'ziga xosligi.....	166
Mohigul Rasulova. Chingiz Aytmatovning "Kassandra tamg'asi" asari tahlili.....	168
Gulnora Xolmurotova. Luqmon Bo'rixonning "Sirli muallim" qissasida muallim obrazining badiiy talqini.....	170
Shahlo Halimova. Xalq og'izaki ijodida qush motivi.....	173

takliflar beradi. [3:70]

Shuni ta'kidlash kerakki, Trussning kitobi, birinchi navbatda, Britaniya tinish belgilariga qaratilgan bo'lib, ular Amerika tinish belgilaridan biroz farq qilishi mumkin. Umuman olganda, imlo va tinish belgilariga oid munozaralar samarali yozma muloqotda ushbu elementlarning ahamiyatini ta'kidlaydi. Ular ma'noni yetkazish, ravshanlikni targ'ib qilish va o'quvchilar bilan muvaffaqiyatli muloqotni osonlashtirish uchun

vosita bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, tinish belgilarini to'g'ri qo'llay olish uchun mashq qilish, tafsilotlarga e'tibor berish va ma'lum bir tilga xos qoidalar bilan tanishish talab etiladi. O'qish, yozish mashqlari va boshqalarning fikr-mulohazalarini izlash bilan shug'ullanish bu ko'nikmalarni yaxshilashga katta hissa qo'shishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Crystal, David. "Punctuation." The Cambridge Encyclopedia of Language, Cambridge University Press, 1987, pp. 211-215.
2. Pinker, Steven. The Sense of Style: The Thinking Person's Guide to Writing in the 21st Century. Penguin Books, 2015.
3. Truss, Lynne. Eats, Shoots & Leaves: The Zero Tolerance Approach to Punctuation. Gotham Books, 2004.
4. <https://web.stanford.edu/>

Firuz SAFAROV,

*Buxoro davlat universiteti doktoranti (DSc),
filologiya fanlari nomzodi, dotsent*

O'ZBEK ADABIY TILIDA II SHAXS MA'NOSINI BILDIRUVCHI VOSITALAR MA'NODOSHLIGI

Annotatsiya: maqolada o'zbek adabiy tilidagi II shaxs ma'nosini bildiruvchi vositalar ma'nodoshligi va ma'nodosh vositalarning nutq (gap, matn)da qo'llanishi tahlil qilinadi. Shaxs ma'nosining nutqda bitta, ikkita, uchta vosita bilan ifodalanishi bayon qilinadi. Shu bilan bog'liq ravishda kishilik, o'zlik olmoshining tejab tejalmay ishlatilishiga e'tibor qaratiladi. Shuningdek shaxs ma'nosini bildiruvchi vositalarning almashinib qo'llanishi, umumlashishi, shaxs ifodalaymaydigan shakllarning kontekst yordamida shaxs ma'nosini ifodalashi ham tahlil qilinadi. Uzvli tahlil tuslovchi vositalar va kishilik, o'zlik olmoshi ikki xil ma'nosi (shaxs, son va hurmat) o'zaro o'xshash ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: *shaxs ma'nosi, so'z va qo'shimcha ma'nodoshligi, ma'nodosh vositalarning denotativ xususiyati, ma'nodosh vositalarning konnotativ xususiyati, kishilik olmoshi, subyekt, tema, rema, II shaxs vositalari paradigmatic xususiyatining o'zgarishi.*

Аннотация: в статье анализируется синонимия средств второго лица в узбекском литературном языке и употребление таких средств в речи (предложении, тексте). Излагается выражение значения II лица в речи одним, двумя, тремя средствами. В связи с этим обращается внимание на экономное употребление личных местоимений. Также анализируются употребление форм первого лица в значении других лиц, обобщение значения средств, выражающих первое лицо, выражение значения лица с помощью контекста форм, не выражающих лица. Компонентный анализ показывает, что три значения (лицо, число и уважение) аффиксов спряжения и личных местоимений совпадают.

Ключевые слова: *значение лица, синонимия слов и аффиксов, денотативное свойство синонимичных средств, коннотативное свойство синонимичных средств, личное местоимение, субъект, тема, рема, изменение парадигматического свойства средств II лица.*

Abstract: the article analyzes the synonymy of second person means in the Uzbek literary language and the use of such means in speech (sentence, text). The expression of the meaning of the first person in speech is described by one, two, three means. In this regard, attention is drawn to the economical use of personal pronouns. Also analyzed are the use of second person forms in the meaning of other persons, the generalization of the meaning of means expressing the first person, the expression of the meaning of a person using the context of forms that do not express faces. Component analysis shows that the three meanings (person, number end respect) of conjugation affixes and personal pronouns are the same.

Key words: *meaning of a person, synonymy of words and affixes, denotative property of synonymous means, connotative property of synonymous means, personal pronoun, subject, theme, rheme, change in the paradigmatic property of means of the second person.*

Kirish. 20-asr an'anaviy o'zbek tilshunosligida til hodisalarining xususiyati ko'p holda o'zbek tilining o'ziga xos qurilishiga emas, rus tili qolip va andozalariga tayanib belgilandi. Oqibatda rus tilshunosligidagi kabi so'z bilan so'zning, qo'shimcha bilan qo'shimchanning ma'nodoshligi o'rganildi-yu so'z bilan qo'shimchanning ma'nodosh bo'lishi e'tibordan chetda qoldi [2: 231]. G'. Zikrillayev Istiqol va ona tili qurilishi ta'limi to'plamida so'z va qo'shimcha ma'nodoshligini quyidagicha izohlaydi: Ko'pchilik qo'shimcha asli so'z bo'lganidan ular orasida ma'nodoshlik mavjud. Shunga ko'ra ayrim so'zdan anglashiladigan ma'no qo'shimcha bilan ham ifodalanadi. Shaxs, son va hurmat ma'nosi bunga misol bo'ladi, ularni -m, -man, -(a)y va men; -ng, -san va sen; -k, -miz, -(a)ylik va biz; -siz, -(i)ngiz va siz anglatadi. Ta'kid nazarda tutilmasa gapda olmosh qo'llanmaydi, faqat qo'shimcha ishlatiladi: Keldim. Olding. Borasiz. Demak bunday holda so'z tejaladi. Uning ma'nosini ham qo'shimcha anglatadi. Shunga ko'ra ega tushib qoldi deyish to'g'ri bo'lmaydi, [1: 59 – 60]. Aytilganlardan ko'rinadiki so'z va qo'shimcha ma'nodoshligi o'zbek adabiy tili qurilishining bosh xususiyati (tejamkorlik) bilan bog'liq bo'lib muayyan ma'no qo'shimcha bilan ifodalansa ta'kid nazarda tutilmaganda unga ma'nodosh so'z tejaladi. Bu maqolada II shaxs ma'nosini bildiruvchi vositalar ma'nodoshligi, ularning nutq (gap, matn) da qo'llanib bir-birining ma'nosini oydinlashtirishi va kuchaytirishi tahlil qilinadi.

Asosiy qism. O'zbek adabiy tilida II shaxs ma'nosi quyidagi vositalar bilan ifodalanadi: 1) fe'ning o'zak, negizi, 2) tuslovchi qo'shimchalar (-san, -ng, -siz, -ngiz, -sanlar, -sizlar, -nglar, -ngizlar, -(i)nglar, -(i)ngizlar, -laring), 3) kishilik olmoshi (sen, siz, senlar, sizlar) 4) o'zlik olmoshi (o'zing, o'zingiz, o'zlaring, o'zlaringiz), 5) egalik qo'shimchasini olgan jamlovchi, ayiruvchi, so'roq olmoshi (hammangiz, har biringiz, qaysingiz, nechtangiz), 6) otning o'zak, negizi (undalma vazifasida), 7) harakat nomi, sifat-dosh (borishing, borganing).

Uzvi tahlil fe'ning o'zak, negizi, tuslovchi qo'shimchalar bilan II shaxs kishilik, o'zlik olmoshlarining uch xil grammatik ma'nosi (shaxs, son va hurmat) o'xshash ekanligini ko'rsatadi. Bu esa ularni o'zaro ma'nodosh (sistem, paradigmatic sinonim) deb qarashga imkon beradi.

Ma'nodosh vositalarning o'zaro farqini aniqlashga I shaxs vositalari kabi kontekstual va matniy tahlil imkon beradi. Kontekstual va matniy tahlil ularning uslubiy (konnotativ) xususiyati mos kelmasligini ko'rsatadi. Ma'nodosh vositalardan fe'ning o'zak, negizi, shaxs, son va hurmat qo'shimchalari kesimlikni shakllantirib ish-harakat bajaruvchisi (subyekt, ega)ni ham anglatadi. Gapda asosan tejalmaydi. Kishilik (va o'zlik – F. S.) olmoshi subyekt (ega)ni ta'kidlash uchun xizmat qilganidan tejab ishlatiladi [2: 237].

Kishilik va o'zlik olmoshining qo'llanib qo'llanmasligi

bayonning hissiy-nohissiyliги aniqroq qilib aytganda tuslanish vositasi (kesimni shakllantiruvchi vosita)ning valentligi va gapning aktual (kommunikativ, nutqiy) bo'linishi bilan bog'liq. Nutqiy maqsadu vazifa ixcham tarzda xabar (fikir, so'roq, buyruq, istak) bildirishni taqozo qilsa o'zbek tilida gap birgina so'zdan iborat bo'ladi. Bu so'z asosan kesim vazifasini bajaradi. Demak bunday gapda aktual bo'linishning ikkala uzvi (tema va rema) ayni bir vositada mavjud bo'ladi. Nutqiy amal temani konkretlashtirishni taqozo etsa mikro- yoki makrokontekstda lug'aviy vosita (olmosh) qo'llanadi.

Tinglovchini ta'kidlash (temani oydinlashtirish yoki rema sifatida ko'rsatish) zarur bo'lmasa II shaxs ma'nosi fe'ning o'zak, negizi tuslovchi qo'shimcha bilan ifodalanadi. Bunda eng kichik gap birgina so'z (kesim)dan iborat bo'ladi. Bunday gapning ixcham ko'rinishi mustaqil fe'ning o'zagidan iborat. Kontekstual tahlil nuqtayi nazaridan bunday gap hajmiga ko'ra minimal kontekst, xususiyatiga ko'ra betaraf kontekst hisoblanadi. Quyidagi misollarda tinglovchi ma'nosi mustaqil fe'ning o'zagi orqali ifodalangan: – Tur! (S. Ahmad, Ufq, 9) [– Endi men nima qilayin?] – Qoch. (T. Murod, Otamdan qolgan dalalar, 24) Ikkala misolda ham sen olmoshi tejalgan. Fe'ning o'zagidan tinglovchi ma'nosidan tashqari son (birlik), buyruq, kelasi zamon, tasdiq, hurmatga betaraflik, bosh nisbat, tarz (aspekt)ga betaraflik ma'nolari anglashilib qo'shimcha va so'z (olmosh) tejalgani, shu bilan birga u fikr ifodalab gap bo'lib kelganidan tejamkorlik oliy darajada namoyon bo'ladi.

Bir so'zdan iborat gapda tinglovchi ma'nosi tuslovchi qo'shimcha bilan ifodalanishi mumkin: – Ikrommisan? (S. Ahmad, Ufq, 7) Bu gapda ot va yuklama (Ikrommi) remani, -san tuslovchi qo'shimchasi temani bildirib kelgan. Bunda ham tejamkorlik mavjud bo'lib sen olmoshi tejalgan. Quyidagi misollarda sen, senlar, siz, sizlar olmoshlari tejalgan: – Ketmaysanmi? (S. Ahmad, Ufq, 164) – Keldilaringmi? (S. Ahmad, Ufq, 127) – Tanimayapsizmi? (T. Murod, Otamdan qolgan dalalar) – Qo'rqmanglar. (Sh. Xolmirzayev, Ot yili, 447)

Yuqoridagi misollarda faqat ega tejalgan bo'lsa quyidagi misollarda bundan tashqari to'ldiruvchi (obyekt) ham tejalgan: [–O'zbekcha gapiravering.] Bilasiz-ku. (S. Ahmad, Ufq, 88) [– Trassada edim. Esh polvonni iniga tiqib kelyapman.] – Urdingmi? (S. Ahmad, Ufq, 188) Birinchi misolda qo'llanmagan to'ldiruvchi oldingi gapda hol bo'lib kelgan. Ikkinchi misolda to'ldiruvchi oldingi gapda mavjud. Shuning uchun bu gaplarda bu bo'lak qo'llanmagan.

Mikromatnda ham subyektni ta'kidlash zarur bo'lmasa II shaxs ma'nosi tuslanish vositalari bilan ifodalanib olmosh tejaladi: – Yana o'zing bilasan, o'g'lim. Jigarchilik, bir kun kelib afsus qilib yurmasang bo'lgani. Yoshsan, bolasan, bilmaysan. Otaga farzand dog'i qanaqa bo'lishini bilmaysan. Bu gaplarni ota bo'lganingda bilasan. (S. Ahmad, Ufq, 41) Bu mikromatnda faqat birinchi gapda o'zlik olmoshi

qo'llanib qolgan gaplarda kishilik olmoshi (sen) tejalgan.

Nutqiy maqsadu vazifa tinglovchini ta'kidlashni taqozo qilsa gap, matnda olmosh (sen, siz, senlar, sizlar, o'zing, o'zingiz, o'zlaring) ishlatiladi. Bunday gap, matn II shaxs vositalari uchun oydinlashtiruvchi kontekst hisoblanadi. Bunday holda gap kamida so'zdan iborat bo'ladi: – Sen boraver. (S. Ahmad, Ufq, 35) – Siz bormaysiz. (S. Ahmad, Ufq, 535) Maqsad tinglovchini ta'kidlash bo'lganidan ikkala misolda ham olmosh (sen, siz) qo'llangan. Bu olmoshlar tema vazifasini bajaruvchi qo'shimcha ma'nosini ta'kidlaydi.

Tinglovchi so'zlovchi bilan qiyoslanganda, qarama-qarshi qo'yilganda ham ta'kid nazarda tutilganidan olmosh qo'llanadi: – Yo'q, oyim ruxsat bermaydilar, men yoshman, siz qarisisiz... (M. M. Do'st, Galatepaga qaytish) – Sen bormasang, o'zim ketaman. (S. Ahmad, Ufq, 536) Birinchi misolda so'zlovchi o'zini tinglovchi bilan yosh jihatdan qiyoslayapti. Ikkinchi misolda esa so'zlovchi o'zini tinglovchiga qarama-qarshi qo'yyapti. Shuning uchun birinchi gapda men va siz, ikkinchi misolda sen va o'zim olmoshlari qo'llangan. Tinglovchi o'zga bilan ham qiyoslanishi mumkin: – Odamlar ishini qilib tushlikka chiqdi. Sen hali ham bolishdan boshingni uzmapsan, Ahmoq! (S. Ahmad, Ufq, 9) Bu misolda ta'kid nazarda tutilganidan birinchi gapda subyekt ot bilan, ikkinchi gapda olmosh bilan ifodalangan.

Tinglovchini ta'kidlash olmoshni qo'llash va uning o'rnini o'zgartirish bilan ham amalga oshirilishi mumkin: Tuproqni senlar qazimaysanlar, Jo'rayov aka ikki yigit beradi. (S. Ahmad, Ufq, 121) Maqsad tinglovchini ta'kidlash bo'lganidan senlar olmoshi qo'llanib kesim oldiga olib borib qo'yilgan. Bunday holda olmosh rema tarkibiga kiradi.

Rema vazifasidagi olmosh mikromatnda ham ta'kidni kuchaytirish uchun bir necha marta qo'llanishi mumkin: Butun umrini, jonini, rohatini bag'ishlagan onaga shumi mukofot? Alifdek qomatini sen bukding, yuzlariga ajinlarni sen solding, ko'zlaridagi nurni sen o'g'irlading, shu yorug' dunyoni qorong'i zindon qilding. (S. Ahmad, Ufq, 466) Bu misolda so'zlovchi ota (Ikromjon), tinglovchi uning urushdan qochib to'qayda yashirib yurgan o'g'li (Tursunboy). Onasi Tursunboy och qolmasin deb kasalligiga qaramay unga har kuni ovqat olib boradi. Oxiri farzandini o'ylab chekkan ruhiy azoblari va kasallik tufayli aqldan ozib vafot etadi. Tursunboy onasini dafn etishga olib ketayotganlarini ko'ra turib to'qaydan chiqmay loqayd qarab turadi. Ikromjon o'g'liga onang o'ldi deganida u bilaman. Ko'mishga olib olib ketayotganlaringda ko'rib turgan edim deydi. Shunda ota o'zini yo'qotib qo'yib alam, nafrat bilan o'g'liga yuqoridagi gaplarni aytadi. Olmoshning kesim oldida qo'llanib bir necha marta takrorlangani tinglovchini yuqori darajada ta'kidlab oydinlashtiruvchi kontekst hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyot

1. Зикриллаев Ф. Истиқлол ва адабий тил. –Тошкент: Фан, 2004.
2. Зикриллаев Ф. Рух ва тил. –Тошкент: Фан, 2018.

ko'rsatadi va so'zlovchining his-tuyg'usi (salbiy munosabati)ni ko'rsatishga xizmat qiladi. Binobarin olmosh konnotatsiya ifodalashga xizmat qilgan.

Oydinlashtiruvchi kontekstda tinglovchi turli vosita orqali konkretlashtirilishi ham mumkin. Quyidagi misolda tinglovchi turdosh ot vositasida konkretlashtirilgan: – **O'g'lim, turdingmi.** (S. Ahmad, Ufq, 12) Otning o'zagi aslida III shaxsni bildiradi. Bu gapda noqulay vosita (fe'ning II shaxs shakli) ta'sirida tinglovchini bildiriyapti. Aniqlashtiruvchi vosita vazifasini atoqli ot ham bajaradi. Atoqli ot yakka shaxsning nomini bildirganidan tinglovchining kimligini juda aniq ko'rsatadi: – **Jannat, Ikromga o'zing xabar qil.** (S. Ahmad, Ufq, 13) Bir gapda ham turdosh ham atoqli ot qo'llanishi mumkin. Bunda tuslovchi qo'shimcha bilan ifodalangan tinglovchi turli jihatdan oydinlashtiriladi: **Tursunboy, bolaginam, qanisan?** (S. Ahmad, Ufq, 9) Bir gapda turdosh ot bilan birga kishilik olmoshi qo'llanadi. Bunday holda turdosh ot tinglovchini oydinlashtirishga, kishilik olmoshi esa uni ta'kidlashga xizmat qiladi: – **Otaxon, siz Aziz polvonning dadasimisiz?** (S. Ahmad, Ufq, 112) Kesim bo'lib kelgan so'z (dadasini) ham tinglovchini aniqlashtirib kelyapti.

Xulosa. O'zbek adabiy tilida II shaxs ma'nosi quyidagi vositalar bilan ifodalanadi: 1) fe'ning o'zak, negizi, 2) tuslovchi qo'shimchalar (-san, -ng, -siz, -ngiz, -sanlar, -sizlar, -nglar, -ngizlar, -(i)nglar, -(i)ngizlar, -laring), 3) kishilik olmoshi (sen, siz, senlar, sizlar) 4) o'zlik olmoshi (o'zing, o'zingiz, o'zlaring, o'zlaringiz), 5) egalik qo'shimchasini olgan jamlovchi, ayiruvchi, so'roq olmoshi (*hammangiz, har biringiz, qaysingiz, nechtangiz*), 6) otning o'zak, negizi (undalma vazifasida), 7) harakat nomi, sifatdosh (*borishing, borganing*). Uzvli tahlil fe'ning o'zak, negizi, tuslovchi qo'shimchalar bilan II shaxs kishilik, o'zlik olmoshlarining uch xil grammatik ma'nosi (shaxs, son va hurmat) o'xshash ekanligini ko'rsatadi. Bu esa ularni o'zaro ma'nodosh (sistem, paradigmatic sinonim) deb qarashga imkon beradi. Ma'nodosh vositalarning o'zaro farqini aniqlashga I shaxs vositalari kabi kontekstual va matniy tahlil imkon beradi. Kontekstual va matniy tahlil ularning uslubiy (konnotativ) xususiyati mos kelmasligini ko'rsatadi. Ma'nodosh vositalardan fe'ning o'zak, negizi, shaxs, son va hurmat qo'shimchalari kesimlikni shakllantirib ish-harakat bajaruvchisi (subyekt, ega) ni ham anglatadi. Gapda asosan tejalmaydi. Kishilik va o'zlik olmoshi subyekt (ega)ni ta'kidlash uchun xizmat qilganidan tejab ishlatiladi. Nutqiy maqsadu vazifa tinglovchini ta'kidlashni taqozo qilsa gap, matnda olmosh (*sen, siz, senlar, sizlar, o'zing, o'zingiz, o'zlaring*) ishlatiladi. Bunday gap, matn II shaxs vositalari uchun